

Принципи краєзнавства в педагогічних поглядах Никанора Онацького

А.М. Никифоров

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, м. Суми, Україна.

Paper received 03.11.15; Accepted for publication 15.11.15.

Анотація. В статті визначено основні аспекти краєзнавчої діяльності Н. Онацького в контексті розбудови національної культури та освіти на Слобожанщині. Показано внесок педагога у виявлення, збереження та дослідження історико-культурних цінностей свого регіону. Визначено основні форми краєзнавчої діяльності митця: заснування художньо-історичного музею, організація та проведення етнографічних експедицій. Крім цього, автором здійснено аналіз науково-дослідної роботи Н. Онацького за результатами його краєзнавчих розвідок.

Ключові слова. Никанор Онацький, педагогічна діяльність, краєзнавство, національна ідея.

Вступ. Особливо важливого значення для теорії та практики розвитку сучасної української освіти набуває вивчення її історії, та дослідження життєвого шляху і ґрунтовний аналіз науково-творчого доробку тих педагогів, які плідно працювали на освітянській ниві в непростий період розбудови національної педагогіки. Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю вивчення кращих надбань української педагогічної думки, наукового аналізу та творчого осмислення освітньо-просвітницьких ідей визначних діячів – просвітителів першої половини ХХ століття, до когорти яких належить Никанор Харитонович Онацький – педагог, художник, поет, археолог, краєзнавець, культурно-просвітницький діяч, засновник Сумського історико-художнього музею. Діяльність митця багатогранна і різнопланова, коло його інтересів надзвичайно широке, але до цього часу не здійснено ґрунтовного наукового аналізу жодного із видів його творчості. Однією із таких ланок, що потребує цілісного і всебічного аналізу є краєзнавча робота педагога, що і зумовило актуальність обраної теми. Звернення до краєзнавчого матеріалу в контексті виховання національної свідомості дітей та молоді є вкрай важливим для виховання патріотизму, любові та шани до свого краю.

Тільки на початку 90-х років ХХ століття, коли з архівів Комітету Державної Безпеки (КДБ) було знято гриф таємності, стало можливим відтворити цілісну картину життя та творчості Н. Онацького. Велику допомогу у відтворенні маловідомих сторінок життя і діяльності митця на Слобожанщині надала, також, його донька Наталя Никанорівна, котра передала для дослідження документи з сімейного архіву до фондів Сумського художнього музею. Саме тому цей етап характеризується збільшенням досліджень різних аспектів творчої спадщини Н. Онацького. Фактологічність та різноманітність праць цього етапу про життя і діяльність Н. Онацького викликала необхідність класифікувати їх за напрямками. Однією із важливих ланок діяльності є краєзнавча робота, яка охоплює етнографічну, археологічну, музейну, наукову.

Короткий огляд публікацій за темою. Розвитком і проблемами краєзнавчої педагогіки на Сумщині опікуються науковці-педагоги А. Близнюк, В. Бугрій, В. Голубченко, О. Дідик, Л. Корж, М. Манько. Зокрема, Л. Корж вказує на важливе значення дослідження персоналій, що має спиратись на місцевий історичний матеріал, на відновлення забутих та маловідомих

представників педагогічної думки, творча доля яких пов'язана із нашим краєм [2]. В цьому зв'язку особливо слід виділити праці О. Сухомлинської, яка зазначила, що звернення до творчої біографії є і традицією, й інновацією, бо збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу [4]. Цю ж думку поділяє О. Дідик, який також розглядає біографічний метод наукового дослідження, як інструмент пізнання вітчизняної історії педагогіки [1].

Особистість Н. Онацького, його багатогранна діяльність, привертала увагу культурно-громадських діячів, науковців: педагогів, біографів, істориків, краєзнавців, літературознавців, мистецтвознавців, етнографів з початку ХХ століття і до сьогодення. Слід зауважити, що особливо посилюлися ці тенденції на початку ХХІ століття в руслі перебудови і вдосконалення освітянських процесів в Україні в роки розбудови незалежної країни. Водночас, аналіз літературних джерел початку ХХ – початку ХХІ століть показав, що в працях науковців розглядалися багатоаспектні питання творчої спадщини Н. Онацького, однак тема краєзнавства є недостатньо вивченою, як місцевими дослідниками, так і вітчизняними науковцями. Крім цього, в розробці проблеми переважають науково-популярні і публіцистичні статті у місцевих періодичних виданнях, недостатньо залучені матеріали з історії освітнього процесу в краї, що містять державні архіви. Таким чином, аналіз наукових праць засвідчує, краєзнавча діяльність Н. Онацького не знайшла належного висвітлення у дослідженнях науковців, і науковий аналіз його вкладу у розвиток української педагогічної думки до цього часу не здійснено.

Мета дослідження: охарактеризувати основні аспекти краєзнавчої діяльності Никанора Онацького в контексті розбудови національної культури та освіти Слобожанщини.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження складають принципи системності, всебічності, конкретності дослідження, історичного та логічного, зв'язок історичного та сучасного.

В процесі дослідження застосовувався комплекс методів:

- теоретичний та історико-логічний аналіз архівних матеріалів та друкованих джерел;
- хронологічно-системний, що забезпечив вивчення краєзнавчої діяльності Н. Онацького в часовій послідовності;

– аксіологічний, який було застосовано для оцінки змісту краєзнавчої роботи Н. Онацького на Слобожанщині в освітньо-просвітницькій діяльності.

Джерельну основу дослідження становлять опубліковані праці Н. Онацького. Фактологічний матеріал базується на документах Державного Архіву в Сумській області, матеріали фондів сумських краєзнавчого і художнього музеїв, пов'язаних із краєзнавчою діяльністю Н. Онацького.

Результати дослідження та їх обговорення. Різномпланова діяльність Н. Онацького, що охоплювала педагогіку, етнографію, історію, археологію, музеєзнавство, мистецтвознавство, живопис, завжди тісно пов'язана з краєзнавчою справою. Головним завданням своєї діяльності педагог-просвітник вважав розвиток почуття національної самосвідомості дітей та молоді, збереження рідної мови, національної культури, традицій свого народу.

Основними методами краєзнавчої роботи 20-30-их років на Слобожанщині були: створення музеїв, організація експедицій та проведення науково-дослідницької роботи. Никанор Харитонович у своїй діяльності не оминув жодної з цих ланок краєзнавства.

Збирати етнографічний матеріал Н. Онацький почав ще в юнацькі роки. Це графічні замальовки та живописні етюди із зображенням архітектурних мотивів: вітряків, клунь, комор, повіток, криниць, пасік, куточків села тощо. На початку педагогічної діяльності опанував мистецтво фотографії і виконав сотні етнографічних фотознімків: кобзарів, лірників, гончарів, селян у національному вбранні та під час буденної роботи, фіксував типажі селян. З того часу почав збирати вироби декоративно-ужиткового мистецтва: старовинні рушники, мальовані скрині, вишиті сорочки, ткани плахти, глиняний посуд. Крім цього, цікавився усною народною творчістю: записував пісні та перекази селян. Ці матеріали нині зберігаються у фондах музеїв України і становлять джерело історичної інформації про культуру та побут населення Слобожанщини кінця XIX – початку XX століття.

Але найбільшим досягненням краєзнавця, безперечно, є створення історико-художнього музею в Сумах, засновником і першим директором якого з 1920 року був він сам. В цей же час Н. Онацького призначено головним експертом по систематизації і складанню описів зібрання колекції Оскара Гансена, що стала основою музейного зібрання музею.

Слід зауважити, що музеї України, в тому числі і Сумський художньо-історичний музей, на початку радянської доби виконували велику культурно-просвітницьку роботу серед населення. Про свої досягнення Н. Онацький регулярно доповідав на засіданні міськради. Масштаби його діяльності вражають – у повітовому центрі виник музей, який за багатством і цінністю експонатів набув всеукраїнського значення. У музеї зосередились мистецькі шедеври національного і світового рівня. Завдяки невтомній праці педагога-просвітника на значних теренах Слобідської України від загибелі було врятовано неоціненну художню й історичну спадщину. Зауважимо, що з такою результативністю не працював жоден з тогочасних

діячів лівобережної України. У 1926 році кількість експонатів, зібраних Н. Онацьким, досягла 9 тисяч, у 1927 році в музеї вже було 10279 зразків: художнє скло, килими, вишивка, тканиня, різьблення, козацький одяг, царські «врата» з іконостасів XVII століття, колекції грецьких ваз, старовинні ікони, скульптура, художні меблі, кераміка Ольвії та Херсонесу. Книгозбірня налічувала 6416 стародруків на 18 мовах – із них понад три тисячі антикварних. Для виконання такої грандіозної роботи Никанор Харитонович створив по всій окрузі мережу помічників, і таким чином, долучив до пошукової роботи молодь.

Крім цього, музеї, під керівництвом Н. Онацького, широко практикував систему виставок до проведення різних заходів, з приводу тих чи інших нагод, зокрема: до шевченківських днів, до 20-х роковин революції 1905–1907 років, до 200-річчя Академії Наук; виставки археологічних надходжень, революційних плакатів, а також, виставки, присвячені історії Слобожанщини. Тільки в жовтні-грудні 1925 року проводились екскурсії з таких тем: «Археологічні дослідження на Сумщині», «Минуле Сумщини», «Селянська Спілка», «Селянський рух на Сумщині», «Революція 1905 року на Сумщині» [3]. Означене дає нам підставу стверджувати, що історико-краєзнавча тематика посідала значне місце в культурно-освітній роботі педагога-просвітника.

Частина сумських шкіл використовувала музеї в учбових цілях. В таких випадках, під керівництвом Н. Онацького проводилися бесіди або читалися лекції на визначені школами теми. Таким чином Н. Онацький налагодив співпрацю закладів освіти з історико-художнім музеєм.

У цей період на Слобожанщині набула поширення практика створення шкільних музеїв, відзначимо, що Н. Онацький займався і цією роботою, зокрема, в освітніх закладах, де викладав мистецькі дисципліни. Системність краєзнавчої роботи в школах регіону забезпечувалася не лише навчальною, а й позанавчальною діяльністю учнів. Шкільні гуртки і шкільні музеї проводили: екскурсійну роботу, пошукову, розвідки архітектурних, історичних, етнографічних та інших пам'яток рідного краю. Завдяки такому підходу зберігалися від знищення об'єкти матеріальної та духовної культури регіону, а учні залучалися до активного вивчення історії та культури рідного краю, набували навичок роботи з пошуку, обробки та збереження експонатів, їх демонстрації, опису.

Ще однією формою краєзнавчого дослідження Слобожанщини, яку організував Н. Онацький була образотворча студія при Сумському художньо-історичному музеї, яка, в першу чергу, повинна сприяти пошуку, дослідженню та збереженню культурних цінностей свого регіону. Тут Никанор Харитонович гуртує учнів, робітничу молодь, студентів, краєзнавців, активістів і рятує численні скарби мистецтва, що розпоширилися по маєтках Хрущова, Капніста, Аненкова, Голіцина, Харитоненка, Суханова. В програмі навчання студії Онацького передбачено пленерне малювання, по-перше, з метою виховання любові та шани до рідного краю; по-друге, для виконання замальовок

цінних історичних місць, етнографічних об'єктів. З цією ж метою педагог вважав необхідним навчати дітей та молодь фотомистецтву.

Найбільш ефективною формою практичної роботи Никанора Онацького, щодо вивчення свого регіону, були експедиції із залученням широкого загалу, що сприяли, як поповненню музейних експозицій, так і поглибленому вивченню рідного краю. Необхідно зазначити, що дослідження археологічних пам'яток Н. Онацький проводив, як разом з іншими науковими працівниками, так і самостійно, активно займаючись збором етнографічних, історико-краєзнавчих, серед яких вагоме місце відведено шевченківській тематиці. Для цього Н. Онацький організував пошукові експедиції, був їх незмінним учасником. Лише 1926 році ним були організовані експедиції до Лебедина, Тростянця, сіл Славгород, Лифине, Великий Прикіл.

У 1926 Пленум Всеукраїнського Археологічного Комітету при Академії наук України обрав його уповноваженим з охорони пам'яток старовини, мистецтва та природи Сумщини, а згодом – кореспондентом Всеукраїнського комітету захисту пам'яток культури Академії наук УСРР. За дорученням того ж комітету Никанор Харитонович проводив розкопки під Сумами разом з провідним археологом М. Макаренком, брав участь у розкопках близько 20 курганів, здійснив натурне обстеження ряду археологічних пам'яток на околиці Сум, що сприяло поглибленому вивченню рідного краю. У 1926 році Н. Онацький склав археологічну карту Сумської округи, розпочав систематичне обстеження пам'яток культури і природи. У 1927 році отримує звання кореспондента Українського Комітету Охорони пам'яток культури.

Н. Онацький невтомно їздить по Сумщині й замальовує та фотографує старі поміщицькі садиби, які на початку ХХ століття нищились невідомим людом. Де б не був художник, він завжди намагався зафіксувати на аркуші паперу місця, котрі відзначені «відчуттям історичності». Завдяки тим замальовкам ми й тепер можемо бачити архітектурні особливості зруйнованих поміщицьких маєтків, що вказує на важливість графічних і пейзажних зображень, як важливого етнографічного матеріалу.

Слід зауважити, що музеї України, в тому числі і Сумський художньо-історичний музей, на початку радянської доби виконували велику культурно-просвітницьку роботу серед населення. Саме тому, проводячи тематичні екскурсії, лекції, бесіди, Н. Онацький прагнув долучити до культури і освіти якомога ширше коло населення.

Крім цього, митець вважав необхідним вести наукові розвідки, опрацьовувати та систематизувати зібраний етнографічний матеріал. Висвітлення результатів краєзнавчої роботи педагога знайшло втілення в наукових працях. Аналіз наукових розвідок Н. Онацького «Старовинні кахлі Сумщини», «Межигірські фаянсові вироби», «Українські вишивки», «Українські килими», «Старе українське скло», «Українське гутницьке скло», «Українська порцеляна», «Межигірський фаянс», «Знахідка старовинних кахлів на Харківщині», «Знахідка старовинних кахель у Краснополлі» засвідчує вагомий

внесок педагога-краєзнавця у вивчення культурного надбання українського народу. Вказані наукові праці висвітлюють розвиток тих чи інших видів традиційних мистецтв на Україні з давнини до сучасності і до тепер є підґрунтям лекційних курсів дисциплін тісно пов'язаних з краєзнавством, етнографією, тому що, на нашу думку, ці праці відзначаються глибокою науковістю і значними фактологічними матеріалами, що й нині не втратили актуальності.

Наукові розвідки Н. Онацького «Відомості про Сумський музей» і «Сім років існування Сумського музею» також є важливим фактологічним джерелом для дослідження краєзнавчої діяльності Н. Онацького. В цих роботах автор конкретизує кількість надходження експонатів до музею по роках (1920-1927), надає характеристику речам, класифікуючи їх за видами, а також, аналізує відвідування музею, про що свідчать статистичні дані, проведені самим вченим [3]. Вивчення цих матеріалів дає нам підстави стверджувати, що майже третина музейних експонатів (3333 із 10279) носили історичний характер. До того ж, зазначимо, що предмети таких груп як «Килими, вишиванки, тканини», «Художні меблі», «Художнє скло», «Порцеляна, фаянс, посуд» можуть вважатись експонатами одночасно як для художнього, так і для краєзнавчого напрямків, тож відсоток експонатів історико-краєзнавчого характеру був доволі значним.

У своїх наукових працях просвітник, перш за все, переймався питанням підвищення культурного й освітнього рівня народу, для чого вважав необхідним вивчати свій рідний край. Відтак, підсумовуючи наше дослідження можемо зробити висновки, що діяльність Никанора Онацького на терені краєзнавства була активною, насиченою і плідною, в її основі простежуються яскраво виражені прояви українського менталітету.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження маємо можливість визначити основні принципи краєзнавства в контексті педагогічних поглядів Н. Онацького, спрямовані на виховання у дітей та молоді:

- національної самосвідомості;
- загальнолюдських цінностей;
- поваги до історичного минулого свого народу;
- шанобливе ставлення до культурно-мистецької спадщини свого регіону;
- відповідальності за збереження та примноження культурних і духовних цінностей свого краю.

Отже, Н. Онацький був переконаний в тому, що неможливо будувати навчально-виховний процес у відриві від національної культури.

Відтак, краєзнавчі принципи в педагогічних поглядах Никанора Онацького, науковий доробок художника-педагога надають нам підстави віднести його до подвижників національної педагогіки, що відповідала духовності народу. Краєзнавчий аспект педагогічних поглядів просвітника, повинен бути використаним в освітній теорії і практиці виховання та навчання, оскільки довгий час ім'я Н. Онацького замовчувалося і його творча спадщина знаходилася поза межами наукового і педагогічного обігу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дідук О.Д. Роль краєзнавства у процесі виховання учнівської молоді // Третя Сумська обласна наукова історико-краєзнавча конференція. Історико-педагогічне краєзнавство: зб. статей СумДПМ ім. А.С. Макаренка. – Суми, 1999. – С. 99-101.
2. Корж Л.В. Школа і краєзнавство: шляхи взаємодії: історичний аспект // Матеріали 4-ої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми, 2001. – С. 24-27.
3. Онацький Н.О. Сім років існування Сумського музею // Сумська округова інспектура Наросвіти; Сумський художньо-історичний музей. – Суми, 1927. – С. 1-15.
4. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 41-45.

REFERENCES

1. Didyk, O.D. Role of local lore in the process of school education // Third Sumy regional scientific historic and pedagogic conference: Historic and pedagogic local lore. – Sumy, 1999. – P. 99-101.
2. Korzh, L.V. School and local lore: ways of communication, historical aspect // Materials of the fourth Sumy regional scientific historic and pedagogic conference. – Sumy, 2001. – P. 24-27.
3. Onatskiy, N.O. Seven years of the Sumy museum // Sumy regional inspection of education; Sumy museum of art and history. – Sumy, 1927. – P. 1-15.
4. Sukhomlynska, O.V. Conceptual ways of the development the history and pedagogy in Ukraine // Way of education. – 1999. – № 1. – P. 41-45.

Principles of local lore study in pedagogical views of Nikanor Onatskiy**A.M. Nikiforov**

Abstract. In the article the basic aspects of the local lore study of N. Onatskiy in the context of national culture and education in Slobozhanshyna were determined. His teacher's contribution in the identification, preservation and study of historical and cultural values of the region were shown. There also were determined the main forms of local lore study of the artist: establishment of Sumy museum of art and history; organization and conducting the ethnographic expeditions. In addition, the author analyzed the research work of N. Onatskiy according to the results of his locallore researches.

Keywords: Nikanor Onatskiy, educational activities, local lore, national idea